

Martin Heidegger

POJEM ČASA V ZGODOVINSKI VEDI*

Moto:

»Čas je to, kar se *menja*
in *pomnožuje*, večnost se drži enostavna.«

MOISTER ECKHART.

113

Že nekaj let je v znanstveni filozofiji zbujeno določeno »metafizično strem-ljenje«. Ostajanje pri goli spoznavni teoriji ne more več zadoščati. Vztrajanje pri spoznavnoteoretskih problemih, porojeno iz upravičene, energične zavesti o nujnosti in vrednosti kritike, ne pusti, da bi ciljna in končna vprašanja filozofije prišla do svojega imanentnega pomena. Od tod tendenca k metafiziki, ki je enkrat prikrita, drugič pa odprto prihaja na dan. To bomo

* Der Zeitbegriff in der Geschichtswissenschaft. (Heideggrova opomba: »Sledeče *vsebinsko* sovпада s preskusnim predavanjem, ki ga je imel pisec 27. julija 1915 na filozofski fakulteti Univerze Freiburg v Br. za dosego veniam legendi. *Oblika* je tu bolj prilagojena značaju članka.«) Prvi natis v: Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik, pred tem: Fichte-Ulricische Zeitschrift, zv. 161, Leipzig 1916, pp. 173–188. Prevcdeno po Martin Heidegger, Gesamtausgabe, I. Abt.: Veröffentlichte Schriften 1914–1970, zv. 1. Frühe Schriften, hg. F.-W. von Herrmann, Frankfurt/M. 1978, str. 413–433.

morali tolmačiti kot globlje dojemanje filozofije in njenih problemov ter v tem videti voljo filozofije do moči, a gotovo ne do moči v smislu intelektualne nasilnosti tako imenovanega »naravoslovnega svetovnega nazora«.

V moderni znanosti in filozofiji je kritična zavest premočno živa, da bi filozofija hotela obvladovati našo kulturo z neosnovanimi in slabo utemeljenimi aspiracijami po oblasti – tako močno, da filozofija ob vsem spoznanju nepogrešljivosti zadnje metafizične utemeljitve (Platonova *ὑπόθεσις*) vendarle še vedno glavni del svoje moči porabi za obvladovanje spoznavnoteoretskih – to pomeni v širšem smislu logičnih problemov. Kajti ne varamo se o tem, da na rešitev čakajo še številni problemi znanstvenoteoretske narave, najsi je bilo ravno na tem področju raziskovanje v zadnjih desetletjih še tako plodovito. Tako naravoslovne kakor tudi kulturne znanosti so bile problematizirane glede na svojo logično strukturo, saj sta ravno ostra razmejitev med obojnimi ter logična utemeljitev njihove samostojnosti eden glavnih dosežkov tega raziskovanja. Kljub temu je še dovolj posameznih problemov, ki jih je treba rešiti, preden se bo mogoče lotiti obsežne prihodnje naloge splošne teorije znanosti. En takšen posamezni problem naj bo v sledečem postavljen za predmet raziskave.

114

Naj bo vnaprej omenjenih nekaj splošnih naznačitev o znanosti in teoriji znanosti, da bosta cilj in svojstveni karakter takšne raziskave vslej pričujoča.

Znanost je s principi urejen in utemeljen sklop teoretičnih spoznanj. Spoznanja so ustaljena v sodbah; te sodbe so resnične, veljajo. In sicer strogo vzeto ne velja *akt* sojenja, ki ga posamezni raziskovalec ob pridobivanju spoznanja izvede, temveč *smisel* sodbe – njenaa vsebina. Vsaka znanost, mišljena v ideji svoje dokončanosti, je neko po sebi obstoječi sklop veljavnega smisla. Posamezne, konkretne znanosti kot časovno pogojena dejstva kulture niso nikoli dovršene, temveč so vedno na sredi poti najdevanja resnice.

Način, kako so v posameznih znanosti spoznanja najdena, tj. metoda raziskovanja, je določen s predmetom zadevne znanosti ter z vidiki, pod kat-

rimi ga znanost proučuje. Raziskovalne metode različnih znanosti delajo z nekimi osnovnimi pojmi, na *logično strukturo* katerih mora teorija znanosti usmeriti svojo pozornost. Znanstvenoteoretska zastavitcv vprašanja pelje ven iz posameznih znanosti na področje zadnjih osnovnih elementov logike, kategorij. Pri raziskovalcu posamezne znanosti pa zdaj takšne znanstvenoteoretske raziskave zlahka zbuja vtis neke samoumevnosti ter zato neplodnosti. Toda to samo dotlej, dokler od takšnih raziskav za *svoje* posamezno-znanstveno področje pričakuje kaj *stvarno novega*. Tega pa seveda ne morejo princisti, ker se gibljejo v docela novi dimenziji. Od tod so za raziskovalca v posamezni znanosti pomenljive tedaj in le tedaj, kadar se pozabi kot takšen in – filozofira.

Izstavitev logičnih osnov raziskovalnih metod v posameznih znanostih je torej zadeva logike kot nauka o znanosti. Le-ta zdaj v naslednjem ne more biti razvit v svoji celotnosti; izbrana bo rajši neka posamezna kategorija (logični osnovni element) – pojem časa – ter pojasnjena njena struktura. Na koncu se bo pokazalo, da je neki osrednji pojem tu postavljen kot problem, rešitev katerega mora tudi osvetliti celotni logični karakter posameznih znanosti, ki ga uporabljajo. Zdaj je vprašanje, po kateri poti lahko najbolj zanesljivo dospemo k spoznanju logične strukture pojma časa v zgodovinski vedi. Kadar govorimo o posebni logični strukturi tega pojma časa, tedaj s tem menimo, da je njegova vsebina na svojstven način determinirana od docela določenih zadnjih kategorialnih elementov. Gre za to, da izpostavimo to determinacijo pojma »časa sploh« v pojem »historičnega časa«. Ta determinacija bo dana s tem, da zgodovinska znanost uporablja pojem časa tako, kakor ustreza njenim nalogam. *Strukturo* pojma časa bomo potemtakem mogli odčitati iz njegove *funkcije* v zgodovinski vedi; po drugi strani pa se mora svojstvena funkcija pustiti razumeti iz cilja zgodovinske vede. Za rešitev naše naloge, ki je logična karakterizacija pojma časa v zgodovinski vedi, gremo potemtakem po poti od cilja zgodovinske znanosti preko iz tega izhajajoče funkcije pojma časa do njegove strukture; in problem se da tedaj na kratko formulirati tako: *katero strukturo mora imeti pojem časa zgodovinske vede, da bi kot pojem časa mogel začeti delovati ustrezno cilju te znanosti?* Ni torej, denimo, predpostavljena neka filozofska teorija zgodovinske vede in ne raziskujemo, kateri pojem časa je po njeni meri, temveč

izhajamo od zgodovinske znanosti kot dejstva, proučujemo *dejstveno* strukturo pojma časa v njej ter iz tega določamo njegovo logično strukturo. Če smo dospeli do rešitve te tako zastavljene naloge, tedaj mora biti možno, v primeru da smo pojem časa zgodovinske znanosti spoznali kot enega njenih osrednjih pojmov, ugotoviti splošna določila glede logične strukture zgodovine kot znanosti.

Posebnost strukture pojma časa zgodovinske znanosti pa bo nedvomno še izstopila toliko ostreje, če se da razločiti nasproti neki drugače izoblikovani strukturi časa. Da bi to omogočili, moramo pred dovršitvijo naše samolastne naloge podvreči kratki karakterizaciji pojem časa v naravoslovju – natančneje v fiziki. Tako zdaj tudi z ozirom na pojem časa fizike problem postavljamo na isti način kakor glede pojma časa zgodovinske vede ter vprašujemo: *katero strukturo mora imeti fizikalni pojem časa, da bi kot pojem časa mogel začeti delovati ustrezno cilju fizike?*

116 I.

Najprej gre torej za to, da dobimo jasnost o cilju fizike kot znanosti. To se zgodi najbolj zanesljivo tako, da izpostavimo osnovno tendenco fizike, ki je v njeni zgodovini od Galileja do sedanjosti vedno razločneje prihajala na dan.

Antična in srednjeveška filozofija narave¹ je skušala raziskovati metafizično bistvo pojavov, ki se vsiljujejo v neposredni dejanskosti, in njihove skrite vzroke. Nasproti tej metafizični spekulaciji o naravi pomeni Galilejeva znanost *metodično* nekaj fundamentalno novega. Raznolikosti pojavov skuša obvladovati z zakonom, njen poseben nov dosežek pa je to, *kako* dospe do zakona. Ker je iz te metode spoznanja zakona najrazločneje razvidna osnovna tendenca fizike, bi to metodo rad pojasnil na nekem klasičnem primeru,

¹ Srednjeveško mišljenje nikakor ni bilo v takšni meri tuje izkustvu, kakor nasploh menijo; dobro je znalo ceniti izkustveno obdelavo ali pa vsaj ugotavljanje dejstev; imeli so – četudi ne teoretično razjasnjeno – zavest o vrednosti matematike za raziskovanje narave, poznali so eksperiment; pri vsem tem pa je še manjkalo samolastno naravoslovno zastavljanje problemov.

namreč na Galilejevem odkritju zakona prostega pada. Staro opazovanje narave bi ob problemu padanja ravnalo tako, da bi z opazovanjem posameznih primerov pojavov padanja poskušalo dognati, kaj je tedaj skupno vsem pojavom padanja, da bi potem iz tega sklepalo na bistvo padanja. Galilei ne začneja z opazovanjem posameznih pojavov padanja, temveč s splošnim privzetkom (hipotezo), ki se glasi: telesa padajo – če jim je odvzeta podlaga – tako, da njihova hitrost raste proporcionalno s časom ($v = g \cdot t$), tj. telesa padajo v enakomerno pospešenem gibanju. Začetna hitrost je 0, končna hitrost $v = g \cdot t$. Če vzamemo srednjo hitrost $g/2 \cdot t$, tedaj imamo enakomerno gibanje; za to se definicijska osnovna formula glasi $s = c \cdot t$: pot je enaka produktu hitrosti in časa. V našem primeru je $c = g/2 \cdot t^2$. To enačbo Galilei preizkuša na konkretnih primerih in enačba je z njimi potrjena. Torej velja gornja podmena, iz katere je bil čisto deduktivno dobljen, zatem pa eksperimentalno potrjen zakon. Celotna miselna pot je bila namerno prikazana izčrpejše, da bi pokazali, da v celotnem premisleku nikjer ni govor o tem ali onem določenem telesu, tem ali onem času trajanja, tem ali onem prostoru padanja. Podmena $v = g \cdot t$, ki zatem s sklepanjem na osnovi verificirajočega poskusa postane zakon, je splošna podmena o telesih *nasploh*.

117

Potemtakem ima ta nova metoda dvojno posebnost: 1. Postavljena je podmena, ki omogoča v splošnem dojeti pojave določenega področja – tu torej pojave gibanja. 2. Podmena ne postavlja, denimo, neke skrite kvalitete za vzrok, ki pojasnjuje pojave, temveč vsebuje matematično dojemljive, tj. merljive odnose med idealno mišljenimi momenti pojava. Ta vrsta zastavitve problema, ki jo je Galilei prvič zavestno uporabil, sčasoma prevlada na posameznih delnih področjih fizike (mehanika, akustika, nauk o toploti, optika, nauk o magnetizmu in elektriki). Na vsakem od teh področij stremi fizika po enačbah, v katerih so zapisani najsplošnejši zakoniti odnosi dogajanj na zadevnih področjih.

Moderna fizika pa ni obstala pri tem. Našla je že temeljne zakone, ki dovoljujejo z ene strani pritegniti v mehaniko dele akustike ter nauka o toploti, z druge strani pa v nauk o elektriki optiko in magnetizem ter teorijo sevajoče toplote. Tako so številna posamezna področja fizike danes zvedena na dve: mehaniko in elektrodinamiko ali – kakor tudi pravijo – fiziko materije in

fiziko etra. Četudi se je zdaj boj med mehaničnim in elektrodinamičnim »svetovnim nazorom« (!) še tako silovito razvnel, obe področji se za stalno – kakor pravi Planck – »sploh ne bosta dali ostro razmejevati«. ² »Za svojo utemeljitev mehanika načeloma potrebuje samo pojme prostora, časa in tega, kar se giblje, pa naj zdaj to označujejo kot substanco ali kot stanje. Istih pojmov pa tudi elektrodinamika ne more pogrešati. Ustrezno posplošena mehanika bi torej lahko zelo dobro vključevala tudi elektrodinamiko; in dejansko marsikatera znamenja govorijo za to, da se bosta ti dve področji, ki že sedaj deloma posegata drugo na drugo, slednjič zedinili v eno samo – v splošno dinamiko«. ³

S tem bi smel biti izpostavljen cilj fizike kot znanosti; to je enotnost fizikalne podobe sveta, zvajanje vsch pojavov na matematično določljive osnovne zakone splošne dinamike, na zakone gibanja neke snovi, ki jo je še treba določiti. Ker poslej poznamo cilj fizike, se da postaviti drugo vprašanje: *katera funkcija je v tej znanosti lastna pojmu časa?*

118 Predmet fizike je – tako lahko zdaj na kratko rečemo – zakonitost gibanja. Gibanja potekajo v času. Kaj zdaj to pomeni? Izraz »v« času ima prostorski pomen; čas pa zdaj vendar očitno ni nič prostorskega, saj prostor in čas vendar vedno postavljamo ravno drugega nasproti drugemu. Toda ravno tako gibanje in čas nekako razvidno spadata skupaj. Galilei na nekem mestu svojih naravnost »Discorsov« govori o »sorodstvu pojmov časa in gibanja«. »Kajti kakor je enakomernost gibanja določena in dojeta z enakostjo časov in prostorov ..., tako moremo tudi porast hitrosti (pospešek) dojeti kot enostavno nastal s prav takšno enakostjo časovnih delov.« ⁴ Očitno gre pri razmerju med gibanjem in časom za *merjenje* gibanja s časom. Merjenje kot kvantitativno določilo je zadeva matematike. Temelj eksperimentalne fizike tvori teoretična, se pravi matematična fizika. Če hočemo torej dobiti ostre pojme gibanja in časa, jih moramo opazovati v njihovi matematični podobi.

² Acht Vorlesungen über theoretische Physik, 1910. str. 8.

³ Prav tam, str. 8.

⁴ Unterredungen und mathematische Demonstrationen über zwei neue Wissenszweige, die Mechanik und die Fallgesetze betreffend. 3. und 4. Tag (1638). Übersetzt und herausgegeben A. von Öttingen. 1891. Ostwalds Klassiker der exakten Wissenschaften. nr. 24, str. 7.

Položaj materialne točke v prostoru je določen s prostorsko točko, s katero sovпада. Mislimo si zdaj, da je prostor prazen z izjemo materialne točke, katere položaj je treba določiti. Toda prostor je neskončen, vsaka prostorska točka je enakovredna z vsako drugo, prav tako vsaka smer z vsako drugo. Določanje položaja zadevne materialne točke ni mogoče brez neke točke, z ozirom na katero je določen njen položaj. Vedno moramo predpostaviti takšno točko nanašanja. Vse določitve položaja veljajo relativno do nje, torej niso nikoli absolutne. Položaj se določa na ta način, da si mislimo tri premice – osi x , y , z – ki so pravokotno položene druga na drugo skozi točko nanašanja. Položaj točke T je zdaj določen z razdaljami od koordinatnih osi, s koordinatami x , y , z . Mislimo si, da bi točka T ležala na neki prostorski krivulji. Zdaj pa jo opazujemo v njenem gibanju, tj. proučujemo njene položaje, kakor časovno sledijo drug drugemu. Vsako sekundo, ki jo odberemo na uri, lahko opravimo tri meritve, tj. navedemo določene vrednosti x , y , z , ki določajo položaj točke T v času t ; x , y , z so torej v svojih vredostih *odvisni* od vsakokratne vrednosti t , tj., so funkcije časa [$x=x(t)$; $y=y(t)$, $z=z(t)$]. Če se vrednost časa t spremeni za neskončno majhno vrednost, tedaj se spremenijo tudi vrednosti koordinat. Če zdaj za t vzamemo vse možne zaporedne vrednosti, tedaj koordinate kot zvezne funkcije t -ja podajajo celokupnost vseh časovno zaporedno sledečih si položajev točke T . To celoto vseh položajev imenujemo *gibanje*.

»Če hočemo opisati gibanje neke materialne točke,« pravi Einstein, »potem podamo vrednosti njenih koordinat v funkciji časa.«⁵

Vsi nadaljnji temeljni pojmi nauka o gibanju, kakor hitrost, enakomerno gibanje, pospešek, neenakomerno gibanje, so opredeljeni z določenimi relacijami med prostorskimi in časovnimi količinami. Čutno – nazorne kvalitete definiranege fenomena so izbrisane ter dočela dvignjene v matematično /sfero/.

Gibanja kot predmeti fizike so torej merjena s časom. *Funkcija časa je to,*

⁵ A. Einstein, Zur Elektrodynamik bewegter Körper. Annalen der Physik, zv. 17, 1905; ponatisnjeno v »Fortschritte der mathematischen Wissenschaften in Monographien«, izdal O. Blumenthal, zvezek 2, Das Relativitätsprinzip, 1913, str. 28.

da omogoča merjenje. Ker so gibanja v fiziki vedno opazovana glede na merljivost, pa sama niso, denimo, le priložnostno povezana s časom, tako da bi obstajala fizikalna spoznanja, kjer bi bil čas kot takšen izključen, temveč je čas, kakor so pokazale cnačbe gibanja zgoraj, nujni moment v definiciji gibanja. Gibanje je matematično – fizikalno pojmljivo sploh šele v tej nujni povezanosti s časom. Ker pa je zdaj čas spoznan kot pogoj možnosti matematične določljivosti predmeta fizike, namreč gibanj, lahko neposredno odgovorimo na zadnje vprašanje po strukturi tega pojma časa. V enačbah gibanja $x=x(t)$; $y=y(t)$, $z=z(t)$ je čas predpostavljen kot neodvisna spremenljivka, in sicer tako, da se stalno spreminja, tj., enakomerno, brez preskokov teče naprej od ene točke k drugi. Čas predstavlja enostavno usmerjeno vrsto, v kateri se vsaka časovna točka razločuje le po svojem mestu, merjenem od začetne točke. S tem da se ena časovna točka od predhodne razlikuje tako in samo tako, da je naslednja, je mogoče meriti čas in s tem gibanja. Brž ko merimo čas – in le kot merljiv in kot tisti, ki ga je treba meriti, ima čas v fiziki smiselno funkcijo – določamo neki »toliko«. Podatek »toliko« povzame dotlej pretečene časovne točke v eno. V časovno lestvico tako rekoč naredimo zarezo, s tem porušimo samolastni čas v njegovem toku ter ga strdimo. Ko je tok zmrznjen, postane ploskev in samo kot ploskev je merljiv. Čas je postal homogen red mest, postal je lestvica, parameter.

Preden zaključimo opazovanje naravoslovnega pojma časa, moramo upoštevati še en ugovor. Kdo bi lahko opozoril na to, da v doslej rečenem ni bila upoštevana najmodernejša teorija fizike – relativnostna teorija. Pojmovanje časa, ki izhaja iz nje, »po drznosti pač presega vse, kar je bilo doslej napravljeno v spekulativnem raziskovanju narave, celo v filozofskem nauku o spoznanju.«⁶

Ampak to je večinoma prezrto: v relativnostni teoriji kot določeni *fizikalni teoriji* gre za problem *merjenja* časa, ne za čas po sebi. Pojem časa ostaja z relativnostno teorijo nedotaknjen; relativnostna teorija celo samo v povišani meri potrjuje, kar je bilo zgoraj izpostavljeno kot karakterističnost naravoslovnega pojma časa, namreč njegov homogeni, kvantitativno določljivi

⁶ Planck, Acht Vorlesungen über theoretische Physik, 1910, str. 117.

karakter. Ta matematični karakter fizikalnega pojma časa ne more biti z ničimer ostreje izražen kot s tem, da je postavljen kot četrta razsežnost poleg tridimenzionalnega prostora in skupaj s prostorom obdelan z neevklidsko, tj. več kot tridimenzionalno geometrijo.

Če pa zdaj hočemo prčiti k temu, da bi prikazali strukturo pojma časa v zgodovinski vedi, potem se najprej zdi precej vprašljivo, ali se tukaj sploh še da zastaviti kakšen nov problem. Kajti tudi za zgodovinsko vedo je čas tako rekoč zaporedje mest, z ozirom na katerega dogodki ohranjajo svoje določeno, odkazano časovno mesto ter so s tem historično ugotovljeni. Tako v zadnjem času piše Frischeisen-Köhler, »da v določenih okoliščinah... zadošča časovna fiksacija, da iz pojma, ki je tvorjen po naravoslovnih načelih, naredimo historični pojem«. ⁷ Tako pojem »lakota v Fuldí leta 750« označuje čisto določen individualni dogodek ter je potemtakem ⁸ historični pojem.

Tukaj smo pred alternativo: ali namreč nimamo z zgoraj imenovanim pojmom nikakršnega historičnega pojma, kolikor se ne da uvideti, zakaj naj bi gola določitev časa iz splošnega pojma napravila historični pojem, saj so vendar tudi procesi gibanja v fiziki časovno določeni – ali pa: pred seboj imamo historični pojem, kar dejstveno drži. Tedaj pa je časovno določilo, ki ga moremo najti v njem, neko docela posebno, ki se ga da razumeti samo iz bistva zgodovinske vede.

Vsaj toliko je postalo jasno: problem tiči v pojmu časa zgodovinske vede. Torej je smiselno in upravičeno, če vprašamo po strukturi historičnega pojma časa. To moremo odčitati samo iz njene funkcije v zgodovini znanosti, funkcije, ki se jo spet da razumeti le iz cilja in predmeta zgodovinske vede.

II.

Toda v zgodovinski vedi bi se ta pot od cilja znanosti k funkciji pojma časa v njej in od tod k strukturi tega pojma mogla kazati kot ovinek. V zgodov-

⁷ Wissenschaft und Wirklichkeit, 1912, str. 168.

⁸ Separat iz Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik, 1916: V katerem smislu je individualno = historično?

vinski vedi se vendar da veliko lažje in hitreje dospeti na cilj, če pomislimo na to, da v metodiki zgodovinske vede obstaja posebna pomožna disciplina, ki se ukvarja prav z določanjem časa v zgodovinski znanosti: historična kronologija. Tukaj bi mogla neposredno priti na dan posebnost historičnega pojma časa. Zakaj nismo ubrali te poti, moremo utemeljiti šele na zaključku. Tedad se mora tudi pustiti razumeti, kaj iz kronologije pride v vprašanje kot edino bistveni moment za historični pojem časa. Torej gremo po že predoznačeni poti in skušamo najprej dognati kaj o cilju zgodovinske vede.

Tukaj takoj zadenemo na neko težavo, kolikor med zgodovinarji ni doseženo polno poenotenje glede cilja in predmeta zgodovinske znanosti. Kar zatorej tukaj skušam dognati o tem problemu, si ne lasti nobene zahteve po dokončni veljavnosti in popolnosti. Vendar pa to ne more ogroziti našega samolastnega problema, če navedemo le *tiste* momente v pojmu zgodovinske znanosti, ki dopuščajo razumevanje funkcije pojma časa v njej.

Zgodovinska veda ima za predmet človeka, ne kot biološki objekt, temveč kolikor je z njegovimi duhovnotelesnimi dosežki uresničena ideja kulture. To ustvarjanje kulture v njeni polnosti in mnogolikosti poteka časovno, se razvija, je podložno najraznovrsnejšim preoblikovanjem ter nazadovanjem, povzema poprejšnje, da ga nato naprej obdeluje ali pa napada. To človekovo kulturno ustvarjanje znotraj prav tako od njega ustvarjenih združenj in organizacij (države) z njimi in skupaj je v zadnjem temelju objektivacija^a človeškega duha. Toda zgodovinarja zdaj ne zanima v času dogajajoča se objektivacija duha v svoji vsakokratni popolnosti, kot da bi hotel registrirati vse, kar se v času sploh kdaj zgodi; njega zanima le – so rekli – historično dejavno. Eduard Meyer, ki je dal to določitev, jo pravilno dopolnjuje in pojasnjuje: »Izbira počiva na historičnem interesu, ki ga ima sedanost za določen učinek, neki izid razvoja ...«⁸

Neki interes pa mora vedno določati neko staljšče, voditi neka norma. Izbira historičnega iz polnosti danega torej temelji na vrednostnem odnosu. Potem-

^a Separat iz Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik, 1916: to pomeni? Ali so 'združenja' objektivacije?

⁸ Kleine Schriften, 1910, str. 44.

takem je cilj zgodovinske vede, da učinkujočo in razvojno sovisnost objektivacij človeškega življenja prikaže v njihovi iz odnosa do kulturnih vrednot razumljivi edinstvenosti in enkratnosti. Toda nismo se še dotaknili v temelju bistvene značilnosti vsakega historičnega predmeta. Historični predmet je kot historični vedno pretekli, strogo vzeto ne obstaja več. Med njim in zgodovinarjem obstaja časovna razdalja. Preteklost ima vedno smisel le videna iz sedanjosti. Preteklega, gledano od nas, ne le *ni* več, preteklo je *bilo* tudi nekaj *drugega*, kot smo mi in naš življenjski sklop danes v sedanjosti. Čas ima – toliko je že očitno – v zgodovini čisto izviren pomen. Šele kjer se ta kvalitativna drugačnost preteklih časov sploh prebije v zavest neke sedanjosti, je prebujen zgodovinski čut. Kolikor je historična preteklost vedno drugačnost objektivacij človeškega življenja ter mi sami v takšni živimo ter takšno ustvarjamo, je že vnaprej dana možnost razumeti preteklost, saj preteklost ne more biti *neprimerljivo* »Drugo«. Toda časovni prepad med zgodovinarjem in njegovim predmetom obstaja. Če jo hoče prikazati, jo mora predmet nekako imeti pred seboj. Treba je premagati čas, se po časovnem razkoraku vživeti iz sedanjosti v preteklost. V cilju in predmetu zgodovinske znanosti nujno sodana zahteva premaganja časa ter prikaza preteklosti pa bo s svoje strani možna le tako, da pri tem nekako pride v funkcijo čas sam. Že Johannes Bodinus (1607) ima v svojem *Methodus ad facilem historiarum cognitionem* posebno poglavje o času. Tam je najti stavkek: *qui sine ratione temporum [upoštevanja vreden je plural] historias intelligere se posse putant, perinde falluntur ut si labyrinthi errores evadere sine duce velint.*⁹

Funkcijo časa pri preseganju časa, ki je za zgodovinsko vedo nujno, bomo mogli najbolj zanesljivo proučevati, če svojo pozornost usmerimo na *metodiko* zgodovinske vede, po kateri si zgodovina priskrbi dostop do preteklosti ter le-to historično prikazuje. Predaleč bi vodilo, če bi funkcijo časa v metodiki zgodovinske znanosti zasledovali prav do vseh posameznosti /in/ če bi razkrivali odnose njenih osnovnih pojmov do vodilnega pojma. Naj rajši karakteriziramo samo nekatere pojme in načine ravnanja zgodovinskoznan-

⁹ Methodus ad facilem historiarum cognitionem, 1607, ca. VII, de temporis universi ratione, str. 431.

stvene metode, ki bijejo v oči ter ponazarjajo funkcijo pojma časa. Tako bo ustvarjen vsaj *zadosten* moment za analizo strukture pojma časa.

Prva temeljna naloga zgodovinske znanosti je v tem, da mora najprej sploh zagotoviti dejstvenost procesov, ki jih hoče prikazati. »Morda največja zasluga kritične šole v naši znanosti, najpomembnejša vsaj v metodičnem pogledu,« pravi Droysen, »je, da je uveljavila uvid, da je podlaga naših raziskovanj pregled^a 'virov', iz katerih črpamo. *S tem je razmerje zgodovine do preteklosti postavljeno na znanstveno merodajno točko.*«¹⁰

»Vir« torej omogoča znanstveni dostop do zgodovinske resničnosti. Od njega naprej je ta dejanskost sploh šele zgrajena. To pa je možno samo, če je vir v svoji vrednosti kot vir zagotovljen, tj., če je dokazana njegova pristnost. To se dogaja s kritiko. Treba je npr. pokazati pristnost neke listine. To se more zgoditi s tem, da iščemo odločitev o »vrsti pisanja«. »Uradni dokumenti redno delujoče pisarne bodo ob *določenih časih* nosili na sebi določena obeležja. Celota vseh teh obeležij *ob določenem času* tvori vrsto pisanja neke pisarne.«¹¹ V pojmu vrste pisanja neke pisarne (*Kanzleimäßigkeit*) potemtakem tiči pojem časa.

Toda pokaz vrste pisanja, tj. diplomatska kritika, mora biti dopolnjen s pravnozgodovinsko ter splošnozgodovinsko kritiko, tj., listino moramo primerjati s pravnimi in splošnimi kulturnimi razmerami *tistega časa*, v katerega naj pripada. Za Psevdo-Izidorjeve *Dekretale* se npr. izkaže, da so ponaredki, tako da so posamezna papeževa pisma izkazana kot anahronizmi. Vemo, da je *naslov* »*servus servorum Dei*« prvokrat uporabil papež Gregor Veliki v uvodu k svojim pisanjem. V dvomljivih pismih Izidorjeve zbirke se tako imenujejo že starejši papeži. Nadalje vemo, da papeži proti koncu četrtega stoletja svojih pisem niso datirali po rimskih konzulih; v dvomljivih Izidorjevih pismih pa se to dogaja. *Dekretali*, ki naj bi izvirali iz prvih stoletij, predpostavljajo cerkvenopravna razmerja, ki so nastala šele kasneje.

^a Separat iz Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik, 1916: le-ta ni 'ugotavljanje dejstev'.

¹⁰ Grundriß der Historik. 2. izd., 1875, str. 79 is.

¹¹ O. Redlich, Urkundenlehre, I. del. 1907, str. 21 is.

Kritika torej pokaže, da ta pisma v formalnem in vsebinskem pogledu sploh ne nosijo pečata časa, v katerem naj bi nastala, temveč pečat nekega *poznejšega časa*. Za znanstveno uporabljivost določenega vira mora biti določen čas njenega nastanka; kajti njegova vrednost kot pričevanja je odvisna od tega, kako daleč je *časovno* oddaljen od zgodovinskega dejstva, ki naj ga potrjuje. »Najsplošnejše sredstvo je primerjalna raziskava, kateri epohi dvomljivi vir po obliki, stilu in vsebini, skratka, po svojem celotnem karakterju najprej ustreza, ... kajti vsak čas nosi v svojih celotnih stvaritvah in izrazih nek od drugih razločujoč se karakter, ki ga zmoremo dobro prepoznati.«¹² Pri pisanih virih nam določitev časa omogočata predvsem pisava in jezik, »ta najbolj prožna izraza duha časa«.

Neko nič manj bistveno vlogo igra pojem časa v drugi glavni nalogi zgodovinske metode: pri izpostavitvi *povezanosti* poprej posamezno ugotovljenih dejstev. Tukaj je treba najprej posamezna dejstva pravilno razumeti v njihovem pomenu za sovisje, tj., treba je pravilno razložiti stvarno vsebino virov.

Zanimiv primer za široko funkcijo pojma časa v zgodovini v zadnjem času nudi Troeltschova raziskava o Avguštinu.¹³ Troeltsch pokaže, da je Avguštin »v resnici zaključek in dovršitev krščanske antike, njen zadnji in največji mislec, njen duhovni praktik in ljudski tribun. Treba ga je najprej razumeti iz tega.«¹⁴ Z druge strani Troeltsch zaključno karakterizira krščansko antiko izhajajoč od Avguština. Ta karakterizacija mu potem omogoči, da v zgodovini krščanstva drugo obdobje razmeji nasproti prvemu. Glede razlikovanj velikih obdobji Troeltsch pri tem piše: »Le-ta morajo biti izoblikovana po pripadnosti krščanske cerkve vsakokratnim splošnim kulturnim razmeram.«¹⁵

Ti primeri bi morali zadoščati, da takoj opazimo bistveno historičnega poj-

¹² E. Bernheim, Lehrbuch der historischen Methode, 5. in 6. izd., 1908, str. 393.

¹³ Augustin, Die christliche Antike und das Mittelalter im Anschluß an die Schrift »de civitate Dei«, 1915.

¹⁴ Prav tam, str. 6 is.

¹⁵ Prav tam, str. 172.

ma časa. Časi zgodovine se razlikujejo kvalitativno. »Vodilne tendence« (Ranke) nekega obdobja so merodajne za njegovo razmejitev nasproti nekemu drugemu obdobju.

Pojem časa v zgodovinski znanosti potemtakem nima prav ničesar od homogenega karakterja naravoslovnega pojma časa. Historični čas zaradi tega tudi ne more biti izražen matematično z zaporedjem, ker ne obstaja zakon, ki bi določal, kako časi sledijo drug drugemu. Časovni momenti fizikalnega časa se razlikujejo samo po svojem mestu v nizu. Sicer tudi historični časi sledijo drug drugemu – sicer sploh ne bi bili časi – toda vsak je^a po svoji vsebinski strukturi neki drug. *Kvalitativno v historičnem pojmu časa ne pomeni nič drugega kot zgostitev – kristalizacijo – določene v zgodovini dane življenjske objektivacije.* Zgodovinska znanost torej ne dela s kvantitetami. Toda kaj drugega kot kvantitete so zgodovinska števila? Pri pojmu »lakota v Fuldli leta 750« ne more zgodovinar s številom 750 samim po sebi narediti ničesar; zgodovinarja ne more zanimati število *kot kvantum*, kot element, ki ima svoje določeno mesto v številčni vrsti od 1 do neskončnega, recimo, da je deljivo s 50 itd. Število 750 in vsako drugo zgodovinsko število ima v zgodovinski znanosti smisel in vrednost le z ozirom na vsebinsko historično pomembno. *Trecento, quattrocento* so vse prej kot pa kvantitativni pojmi. Vprašanje po kdaj ima v fiziki in zgodovini docela različen pomen. V fiziki vprašujem, kdaj utež na Atwoodovem stroju padanja pride na določeno mesto lestvice, kdaj – tj., po koliko udarcih sekundnega nihala. Če pa vprašam po kdaj nekega *historičnega* dogodka, tedaj vprašujem po mestu^{aa} v *kvalitativni historični* povezavi, ne po kakšnem koliko. Toda zgodovina vendarle včasih postavlja tudi vprašanje po koliko. Tako bo kasnejšo vojno zgodovino gotovo zanimalo, *kako dolgo* je rabila Mackensenova armada, da je ofenzivo prenesla od Karpatov do rusko-poljskega četverokotnika trdnjav. Toda *kvantitativno* določilo – približno 12 tednov – za zgodovinarja nima vrednosti in pomena *po sebi*, temveč samo toliko, kolikor se iz tega da razumeti ogromna udarna sila naših zavezniških sil in gotovost

^a Separat iz Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik, 1916: Kaj tu pomeni 'je'? Ne gre za *objektivne* kvalitete.

^{aa} Separat iz Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik, 1916: Kaj tukaj pomeni 'mesto'?

cilja celotne operacije ter kolikor se da z druge strani presojati sila odpora ruske armade. Letnice so prikladna števna znamenja, vendar gledane po sebi brez smisla, saj bi za vsako število enakovredno lahko nastopalo drugo število, samo če bi premaknili začetek štetja. Toda ravno začetek računanja časa kaže, da vedno začenjajo pri nekem historično pomembnem dogodku (ustanovitev mesta Rima, Kristusovo rojstvo, hedžra).

Pomožna disciplina zgodovinske znanosti, historična kronologija, je torej za teorijo historičnega pojma časa pomembna samo z vidika *začetka* računanja časa. Tako npr. poročajo, da kristjanom sprva ni ugajala postavitev začetka leta na prvi januar, »ker je bil ta dan čisto brez zveze s krščansko religijo.«¹⁶ Zato je Cerkev prestavila praznik obrezovanja na ta dan, da bi mu dala krščanski *pomen*. Začetek leta je vedno prišel na pomembne praznike – veliko noč, božič. To kaže, da je tisto, kar v zgodovinski vedi glede časa nastopa številčnega, štetja, *kvalitativno determinirano* z vrsto in načinom določitve štetja. Lahko rečemo, da se celo v nastavku računanja časa razodeva princip historične tvorbe pojmov: vrednostni odnos.¹⁷

Spoznanje fundamentalne pomenskosti historičnega pojma časa kakor tudi njegove popolne drugačnosti nasproti pojmu časa fizike bo omogočilo, da znanstvenoteoretsko globlje prodremo v samolastni karakter zgodovinske vede ter jo teoretično utemeljimo kot izvirno in na druge znanosti nezvedljivo duhovno držo.

Prevedel dr. Valentin Kalan

¹⁶ Rühl, *Chronologie des Mittelalters und der Neuzeit*, 1897, str. 24.

¹⁷ O tem fundamentalnem pojmu historične tvorbe pojmov primerjaj: H. Rickert, *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung*, 2. izd., 1913, str. 333 is.